

Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička (edd.), *Přemyslovci. Budování českého státu*,

Praha 2009, Nakladatelství Lidové noviny, 782 s.,
ISBN 978-80-7106-352-0

Objemná kniha se sličnou grafickou úpravou a množstvím kvalitního obrazového materiálu jistě zaujme širší obec poučených laiků i odborníků, kteří se přímo nezabývají dějinami přemyslovského období. Redaktoři i grafici odvedli nepochybně vysoce profesionální práci. Kniha sama by měla reprezentativním způsobem představovat výsledky dlouholetého bádání o Přemyslově rodu, měla by být jakousi symbolickou tečkou za výzkumy a tvorbou, jejímiž hlavními aktéry byli především druhý a třetí editor, v závěrečné fázi pak i první z nich. V úvodu nazvaném *Přemyslovci v české historiografii* vydavatelé přibližují roli starších badatelů a připomínají význam moderních trendů, především využití poznatků archeologie a interdisciplinárního bádání. Chtě nechtě však otevírají zásadní otázku: Představuje pokrok v bádání „evoluční“ přístup charakteristický neustálým navazováním na vědecké předchůdce a cízelováním jejich přístupu a argumentů s jistými doplněními, nebo je hybným momentem vědecký spor, ostrá vědecká diskuse, spojená s bouráním legend a letitých klišé, která právě v konfrontaci nejlépe tříbí postoje a přináší posun v poznání?¹ S ohledem na to, že v uvedeném úvodním textu nejmenovali ani jednoho ze svých současných oponentů, přihlásili se ke konzervativní tradici vnímání historiografie, tradici spojené s jistým elitářstvím a hierarchickou pyramidou, kdy v českém prostředí zpravidla úzká, navzájem propojená skupina určuje, co je a co není nosné (pod egidou jediného správného vědeckého přístupu). Tomu svým způsobem odpovídá i výsledek publikace, která jevy neproblematizuje, ale v mnoha případech zjednodušuje a vědomosti konzervuje. Zároveň se však vtírá i jiná otázka: Lze dospět v určitém momentu k absolutnímu poznání dějinného vývoje, nebo jde vždy jen o časově omezené poznávací vrstvy? Správné je patrně (alespoň se to deklamuje a píše) řešení druhé, i v hodnotících publikacích je však nutno tuto skutečnost neustále připomínat, nikoli ji ignorovat.

Publikace je rozdělena do pěti bloků s názvy *Přemyslovci, český stát a Evropa, Doba počátků, Čechy knížecí, Čechy královské, Státní a dynastické realie*. Základní text, na

1 K chápání historiografie jako adorace mýtů velkých vyprávění o nastolování společenského pořádku, či naopak jejich boření nejnověji MAREK CETWIŃSKI, *Historia i polityka. Teoria i praktyka mediewistyki na przykladzie badań dziejów Śląska*, Kraków 2008, s. 21.

jehož zpracování se krom D. Třeštíka, P. Sommera a J. Žemličky podílelo jen mnoho dalších autorů (Pavel Kouřil, Zdeněk Měřinský, Jiří Doležel, Jiří Kuthan), je proložen řadou kratších útvarů na barevně odlišených stranách, které bychom ne zcela přesně mohli nazvat sondami či snad medailony. Zde jmenovaní i řada dalších autorů pojednává o dílčích záležitostech či strukturálních jevech. Připomeňme momenty z ikonografie, kastelologie, numismatiky, sfragistiky či v některých případech dosti neorganicky osobnosti nebo vztahy (Václav II. a Václav III., Fridrich Barbarossa a české země), či jevy jako korunovace, kolonizace, státní symbolika, rytířská kultura apod. V pátém bloku je pak předchozí struktura opuštěna, aby mohl být složen z několika nepříliš sourodých kapitol o hranicích (Markéta Marková), „našich“ Němcích, „cizích“ Němcích a Židech (J. Žemlička), písemné kultuře (Marie Bláhová), tradici v době lucemburské (Eva Doležalová), dynastických soupisů, na nichž se podílelo několik autorů, a více než stručného chronologického přehledu. Publikace je doplněna velmi rozsáhlým seznamem pramenů a literatury, soupisem vyobrazení, anglickým resumé, rejstříkem a genealogickou tabulí.

Bartlettův text *Evropa a přemyslovský stát* v úvodu počátečního bloku, založený na komparaci vývoje českých zemí a Skotska, tedy „hraničních“ oblastí, působí dosti prvoplánově, prostě jako pohled z dálky, byť poučený. Spíše než přemítání o státoprávním postavení, rituálech a dynastiích stojí za pozornost autorovy úvahy o církevní organizaci, relikviích a duchovních osobách. Výklad Jerzyho Strzeczky o postavení Čechů v západoslovanském prostředí naopak přínosně zasazuje problematiku do širšího rámce, který u nás nebývá vždy akcentován. Především proměny osídlení stojí v centru úvah Jana Klápště; tak se zde ozývají otázky transformace v souvislosti s poznatky klimatologie, změnami v zemědělských technologiích i kupříkladu o povaze veřejné moci.

Již samotným podtitulem *Budování českého státu* dávají hlavní editoři a autoři najevo s až příliš nápadným odkazem na Peroutku, že „budování“ státu je to nejpodstatnější, co po sobě Přemyslovci zanechali. Nenalezneme však žádnou definici či bližší specifikaci státu, jak si jej vlastně představují. Jakoby se beze slov říkalo: Přece každý ví, co je to stát. Ale vnímali takto členové Přemyslova rodu skutečně své panství, byl to pro ně „stát“? A jak chápali svoji zemi (či země) příslušníci elitní vrstvy? Byly jejich představy shodné s představami knížecími? Uvedení autoři v textu leckde na takové otázky maně odpovídají, jejich odpovědi však musí čtenář obtížně rozkrývat. Dušan Třeštík však svého času svoji definici státu podal.² Vychází z Webera, který stát definuje jako politickou instituci, jejíž

2 DUŠAN TŘEŠTÍK, *Počátky přemyslovské státnosti mezi křesťanstvím a pohanstvím*, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky, (edd.) Martin Wihoda, Demeter Malaták, Brno 2006, s. 26–27.

administrativa si nárokuje monopol legitimního fyzického donucení k prosazení svých nařízení, cituje ale dále definici Susan Reynolds modifikovanou pro středověk: Stát je organizace lidské společnosti ve více či méně fixované oblasti, kde panovník nebo vládnoucí skupina více méně úspěšně kontroluje legitimní užití fyzické síly. Podle Třeštíka je problémem ono „více či méně“. Státem byla podle něj říše Karlovců, ale již ne říše v 10. a 11. století, neboť „veřejná moc byla privatizována“. Weberově definici státu by také dobře vyhovovaly poměry v Čechách a na Moravě v 10.–12. století, pro století 13. a 14. prý to tak již jisté není. V tom Třeštíkově sekunduje Josef Žemlička, který přichází s „kořistnou“ etapou v 10., „beneficiární“ v 11.–12. století a „privatizací“, tj. faktickou likvidací panovnické (či, chceme-li, veřejné) moci ve 13. věku. Takže řečeno jinými slovy: Přemyslovci stát budovali, až (si) jej nechali zničit. To samozřejmě není nikde explicitně řečeno, protože pak by mohl mít honosný podtitul hořkou příchuť blamáže. Nebo se snad setkáváme s nějakým jiným pojetím státu, které není nikde vyjádřeno, s nějakým pojetím snad duchovního, ideového či dokonce národního rázu? To by ale mělo být čtenáři vysvětleno.

Ostatně hned v jednom z úvodních medailonů uvádí Jiří Sláma, že kníže Bořivoj zlomil moc kmenového shromáždění (sněmu) (s. 74). Již předtím ale říká D. Třeštík, že v Čechách nebyla řada malých kmenů, jak se předpokládalo dříve, ale jen řada knížectví. Bylo tedy sněmovní pole, o němž hovoří *Kristiánova legenda* a které se patrně nacházelo v prostorách dnešních Hradčan, sněmovním polem všech Čechů ze všech knížectví (celého kmene), nebo jen z knížectví Bořivojova? To je pro počátek „státu“ naprosto krucifiální otázka. A mělo staré sněmovní shromáždění návaznost na pozdější kolokvia nebo na ještě pozdější zemský soud? Tyto důležité otázky se ve svazku zásadním způsobem neřeší, a přitom by si samostatný medailon, či spíše kapitola zasloužily. Podle J. Žemličky v kapitole s poněkud kuriózním názvem *Společnost v područí státu* (Není snad právě stát dílem společnosti, aťsi třeba dohody společenských elit?) byl kníže z Přemyslova rodu vládcem, vrchním soudcem i zákonodárcem (s. 189), na další straně však přiznává elitní vrstvě, jejíž uskupení měla neustále soutěžit o místo na knížecím výsluní, účast na tvorbě a hledání práva, především na volbě knížete z často vícero členů vládnoucího rodu. Není právě ona schopnost nalézat právo, tak patrná od 13. století (a částečně již od 12. věku), hlavním atributem této vrstvy? Žemlička zde zůstává jakoby na půli cesty, drží neustále onu závislost mocných mužů na knížeti, na úřadech, na části „státních“ příjmů, na straně druhé však hovoří výstižněji o nutné spolupráci knížete a předáků. I tu jde o pokrok, ve srovnání s některými staršími formulacemi o naprosté submisivitě a závislosti předáků, jak nejednou napsal D. Třeštík. Vůbec lze říci, že J. Žemlička ve svém výkladu tlumí některé momenty dříve zvýrazňované ve výkladu

o téměř dokonalém fungování úřednického státu podle tzv. střeoevropského modelu, kdy vlastně ve třech střeoevropských panstvích, totiž přemyslovském v Čechách a na Moravě, piastovském v Polsku a arpádovském v Uhrách, měly existovat téměř shodné systémy vlády, kdy se panovník zmocnil veškeré půdy a elita mu sloužila v úřadech, k nimž pobírala část státních důchodů. Mělo jít o výkonné ústrojí, které se ale v určitém období, u nás snad na přelomu 12. a 13. století, přežilo. Základním metodologickým nedostatkem této nauky je naprosto volná komparace mezi časově nesourodými pramennými vrstvami z uvedených tří zemí a principiální ilustrace předem utvořeného schématu vyselektovanými prameny. Navíc jde o jistou nekonzistentnost, protože kupříkladu Dušan Třeštík dokáže jedním dechem hovořit o přisvojení si veškeré půdy knížetem (aniž ji však podle něj její držitelé nepřestali považovat za svoji, v čemž má spočívat paradoxnost předmoderního vlastnictví) a na straně druhé podat vyvážený výklad o vzniku politického národa (s. 275). Podle Třeštíka i Žemličky měl kníže neomezenou kontrolu nad státním aparátem, „tedy především nad velmoži jakožto nad svými úředníky“ (ti byli „plně závislí na důchodech státu“), na druhé straně byl však i on na nich závislý, protože ho volili a dosazovali, a nadto představovali záruku panujícího řádu v nejistých dobách (s. 272–273). Správně se zde také hovoří o vzájemném vztahu věrnosti. Nabízí se ale také možnost srovnání s jinými ranými monarchiemi v Evropě: Vyplývala někde schopnost elity volit panovníka a spolurozhodovat o osudech monarchie z její úřednické kvality? Domnívám se, že nikoli, a to ani v jednom případě; analogie ukazují, že to bylo vždy svobodné a v zásadě nezávislé postavení této vrstvy, které jí dávalo politický pouvoir, i když její příslušníci vždy bažili po místech u dvora a v administrativě. Avšak právě skutečnost, že raně středověké systémy neměly výkonnost správního aparátu římské říše (a proměnila se též ekonomika), vedly do značné míry k zavedení jednoduššího a průhlednějšího (alespoň v počátcích) systému, tj. zřízení feudálního. Problémem je ale i užívání terminologie: lze stěží říkat jedním dechem pro jednu a tutéž skupinu „velmoži“ a „úředníci“. Termín velmož je svým obsahem kvalitativně od úředníka odlišný.

„Tiché osvojování celých úseků zeměpanské půdy“, vlastně rozkrádání, mělo vést k urychlení proměny předáků a úředníků v „pozemkovou“ šlechtu, která se stěhovala ze správních hradů na venkov, kde si budovala privátní sídla. To je nepochybně jedna strana mince, jenže existuje i druhá: po celé 13. století největší pozemkoví vlastníci, kteří disponovali výstavnými šlechtickými hrady, stáli o dvorské úřady i o purkrabství královských hradů a často se podle nich dokonce psávali (znojemský kastelán Boček ze Zbraslavi/Jaroslavice, Purkart z Vintřberka/Zvíkova, Vítek z Krumlova/Hluboké atd.). Panoval tedy vztah obdobný jako v předchozích dvou staletích, byť pozemkový majetek této vrstvy

se zvětšoval o nově kolonizovaná podhorská a horská území, na jejichž nevy-nosnou držbu král rezignoval. Názor, že statuta Konráda Oty představují hrot namířený proti „středním a nižším článkům hradské správy“, je nezdůvodněný a nepochybně i nelogický, zvláště když se říká, že dědiny (*hereditates*), které drželi „mužové jak větší, tak menší“, tedy významní i méně významní šlechtici, mají tak držet i nadále. Podobně termín *castellanie*, užívaný skutečně v Polsku 13. století, není pro naše prostředí 11. a 12. století patřičný (s. 334–335); mělo se zůstat u „starých“ hradských obvodů či okrsků. Celkově lze říci, že *Žemlič-kův* výklad o dějích a procesech 11. a 12. století je variací na téma již několikrát stejným autorem zpracované a nepřináší ani inovativní přístup, ani pro autora netradiční závěry.

Centralistického modelu se drží i výklad o budování české církve (poněkud stranou zůstává církev moravská se svými nikoli nepodstatnými specifiky). Není vcelku pochyb, že česká církev byla vnímána jako zakladatelské dílo knížete, resp. celé přemyslovské dynastie. Stejně tak ale zůstávalo místo pro privátní iniciativy dalších mocných mužů, pokud se jim však přízná držba svobodného majetku. Pro 11. a část 12. století se přejímá model tzv. velkofarních kostelů v důležitých hradských střediscích, kde však představený, arcikněz, neměl být podřízen biskupovi, ale naopak místnímu hradskému správci (s. 251). Jenže, pokud se předpokládá převzetí instituce velkofarních kostelů z francké říše, tam byly tyto svatyně zařízeními biskupskými, nikoli panovnickými. Opět jde o jakési zjednodušení bez kritické analýzy, podobně jako údajná podřízenost arcikněze kastelánovi vlastně vyplývá jen z tzv. hnězdenských dekret, pramene uvedeného jen pozdějším Kosmou a nadto více než sporného. Velmi diskutabilním je tvrzení, že v době předpokládaného přemyslovského připojení severní části Moravy před polovinou 10. století měla tato země arcibiskupství, ale bez arcibiskupa, bez kněží a asi i bez věřících (s. 259). Jak by se ale potom na Moravě udrželo křesťanství, když po žádné misijní akci z Čech či z Řezna není v 10. století ani stopy, a v zemi se přesto křesťanství vskutku udrželo? Oba autoři (D. Třeštík a P. Sommer) si měli tuto otázku položit a měli se pokusit na ni odpovědět bez předpojatých řešení. Stejně tak lze stěžovat Vojtěchovo biskupství, byť šlo po jistou dobu o spojené pražské a moravské (olomoucké), za misijní. Vždyť obě jmenované diecéze byly pevnou součástí mohučské provincie. Označení „misijní“ má v papežských písemnostech přesně vymezený charakter, a když se například o Magdeburku hovoří jako o misijním arcibiskupství, pak jde pouze o vyjádření jeho potence, nikoli jeho vlastního charakteru. Misijním však může být (titulární) biskup či arcibiskup, avšak bez pevného sídla, což je příklad Bonifácův, Metodějův či Brunův. Naproti tomu kapitolu P. Sommera o „druhé“ christianizaci lze díky citlivému propojení poznatků z nejrůznějších oblastí, jako

je církevní právo, liturgie či archeologie považovat za jednu z nejpřínosnějších, přičemž jde do značné míry o poznatky bádání, jež umožnila politická změna v roce 1989.

Výklad o 13. století otevírá pole pro nejednu úvahu. Zatímco výklad o politických dějinách i strukturálních proměnách (J. Žemlička) je veden opět „standardním“ stylem, i když i zde lze zpozorovat jisté autorovo „změkčení“ některých starších tezí a postupný příklon k adekvátnímu vnímání obsahu termínu „panovnická doména“. Ohradit se lze nepochybně k tvrzení v poznámce na s. 623, že hospodářské reformy Václava II. se „po J. Šustovi nestaly ještě jako celek objektem soustředěného studia“. Pokud autor nedočel dále citovanou práci o Václavu II. a strukturách panovnické moci, je to jen jeho chybou. Obdobná neznalost patrně stojí i za podivnou informací v medailonu Zdeňka Petráně a Luboše Polanského o mincích posledních Přemyslovců, že mincovní reforma Václava II. v roce 1300 byla součástí nového horního zákoníku *Ius regale montanorum* (s. 218). Pozitivní změna ve vnímání dané problematiky je však patrná u kapitola J. Doležela o zrodu nových center (litovat jen lze, že nebylo více prostoru věnováno hmotné kultuře nejstarších měst, kterou pozitivně ukazuje Dragounova sonda o pražských románských domech a sonda Jana Klápště o osídlení českých zemí v závěru přemyslovské doby). Klápště uvažuje o kolonizaci v souřadnicích širšího evropského poznání a pregnatně, byť střízlivým způsobem, na několika málo stránkách ukazuje směr, jakým by se bádání i psaní o problémech dané epochy mělo ubírat. Kuthanovy pasáže o zakladatelské činnosti posledních Přemyslovců a dvorském umění mají přehledný charakter a vycházejí z autorových starších prací.

U zpracování problematiky 13. století se však vynořuje několik závažných otázek: Proč byly rytířské a dvorské kultuře, fenoménům pronikajícím celou společností 13. století, věnovány pouze dva víceméně schematické a popisné medailony (Pavel Soukup), pominou-li se výklady o královských pečetích (J. Kuthan) a státní symbolice (Tomáš Krejčík), proč nebyl podniknut pokus o širší zařazení do minimálně středoevropského rámce v souvislosti s poměry na dvorech Babenbergů, Askánců, Wettinů, slezských Piastovců? Proč byli pro medailony vybrány jen osobnosti Václava II. (Dana Dvořáčková-Malá) a Václava III. (Karel Maráz), které spíše jen rozvíjejí či dublují Žemličkův „pilotní“ text, a opomenuty byly postavy tak důležité jako Přemysl Otakar II. či Bruno ze Schaumburka? Své místo nenalezl ani detailnější rozbor problematiky přemyslovské expanze směrem do rakouských zemí a Uher za Přemysla Otakara II. či do Polska za Václava II.? Navíc u výkladu o vládě Václava II. se ve všech ohledech ukazuje být naprosto určující neustálá svázanost s dílem Josefa Šusty. Podobně by nové zhodnocení zasloužily vztahy k Říši, kde řada nových momentů plyne z prací Martina Wi-

hody, stejně jako problematika lenní, a to nejen ve vztahu přemyslovské panství – Říše, ale také ve vztahu slezská a polská knížectví – přemyslovská monarchie. Podobně je tomu s vazbami a proměnlivými vztahy k papežství, což je problematika v jiných evropských historiografiích vnímaná jako *par excellence*. U těchto koncepčních nedostatků se, *proch dolor*, nelze nepozastavit.

Jedním z největších desiderat však zůstává otázka Moravy. Publikace je ve svém vnímání orientována silně bohemocentricky a Moravě jsou věnovány vlastně jen dvě kratší kapitoly, které dokonce v celkovém kontextu působí jako jistá úlitba. Výklad P. Kouřila o Velké Moravě se navíc nepříliš shoduje s texty Třeštíkovými, přičemž prvnímu jmenovanému autorovi lze přiznat větší ukotvenost v pramenech, a text Z. Měřinského o Moravě v době údělů je víceméně tradičním výkladem, kde u některých momentů týkajících se administrativy by bylo patrně dobré se oprostít od starších stereotypů (čtyři části Moravy v roce 1063 – tři úděly a statky biskupství; Rajhrad jako proboštsví podřízené Břevnovu již od 11. století; počet osmi hradských obvodů pro 12. století atd.). Procesy, jež probíhaly na Moravě, s výjimkou pasází u Doležela, Klápště a částečně Žemličky, někdy doslova průkopnické a zakladatelské, zůstávají skryty, a Morava tak vystupuje jako pouhá provincie, jako pendant k vyspělejší Čechám, „kde to žilo a kypělo“. Ač byli editoři na počátku prací na možnou disproporci v tomto smyslu upozorněni, námitku neakceptovali.

Publikace o Přemyslovcích je výpovědí jedné generace historiků. Představuje výsledky bádání vázaného především na jedno pražské centrum, bádání, které se rozvíjelo od 70. let 20. století při vědomí limitů, jež tehdejší prostředí nabízelo; po roce 1989 se možnosti otevřely, metoda se však změnila jen částečně. V tomto směru lze představení práce jedné generace (mladší autoři jsou silně vázáni na editory a samostatný přístup se – výjimky potvrzují pravidlo – ani neočekával) považovat za adekvátní, se všemi klady i zápory. Šťastná grafická úprava, poctivá redakční práce, to vše nepochybně dílo „nižších“ složek „zeměpanského aparátu“ učinilo přitažlivým. Do dlouhotrvajícího evropského dědictví, a to i pro nechuť vést diskusi s jiným názorem, se však, alespoň dle mého mínění, nedostane.

Libor Jan